

Twée carillons in Sao Paulo, Brazilië

door Laura J. Meilink-Hoedemaker

Naar een voordracht op het congres van de World Carillon Federation – Groningen 2008.

De parochiekerk van Vila Formosa, een voorstad van Sao Paulo

De kathedraal in het centrum van Sao Paulo

Inleiding

Deze presentatie gaat over de ontstaansgeschiedenis van de twee carillons in Sao Paulo, Brazilië. Ik beschikte daarvoor over de dagboeken, krantenartikelen, een knipselboek en een fotoalbum van Leen 't Hart (1920-1992), die de carillons inaugureerde in 1951, respectievelijk 1959.

Het oudste van de twee, het carillon voor Vila Formosa, een voorstad van Sao Paulo, werd in 1950 geleverd door Eijsbouts. Het volledige dossier van Eijsbouts was beschikbaar. Het bevat omstreeks 200 brieven en documenten.

In 1958 leverde Petit & Fritsen een carillon in de kathedraal van Sao Paulo. Het archief van Leen 't Hart is over dit carillon minder uitgebreid en het archief van Petit & Fritsen over deze periode is nog niet goed geordend.

Serge Joris bezocht de beide carillons in 2006 en vulde de resultaten van mijn onderzoek aan.

Vila Formosa 1950-1951

Toen Pater Frans Jansen in september 1949 in Delft was voor het huwelijk van zijn broer hoorde hij daar het carillon en wenste op zijn nieuw te bouwen parochiekerk in Brazilië ook zo'n instrument. Hij informeerde bij Eijsbouts en Petit & Fritsen naar de mogelijkheden. Eijsbouts adviseerde een mechanisch spelend carillon als er geen beiaardier zou worden aangesteld en gaf de mogelijkheid van een pianoklavier in overweging, een geringe uitbreiding als je toch over een automaat beschikt. Op 2 januari 1950 bracht Eijsbouts offerte uit. Hierbij refereerde hij aan het carillon van Oisterwijk, dat hij in 1949 had geleverd met 42 klokken op basis fl.

In april 1950 kon de pater melden dat de geldinzameling naar wens verliep. In de zomer volgde daarom uitwerking van de plannen. Pater Frans speelde de beide gieterijen tegen elkaar uit en koos eind juli 1950 voor Eijsbouts.

De grootste drie klokken moesten kunnen luiden en de vierde in de reeks was bestemd voor het Angeluskleppen. Op de drie luidklokken werd het beeld van OLV van het Heilig Hart aangebracht naar een ontwerp van de kunstenaar mevrouw Lückert uit Asten. De definitieve klokkenstoel werd door pater Frans besteld bij een Brabants constructiebedrijf, af te leveren aan Eijsbouts.

Oplevering en keuring

Op 2 september 1950 waren er 20 klokken gereed, op 7 september moesten alleen de grootste vier klokken nog worden gegoten. Het wachten was op teksten en op 18 oktober werd de laatste klok gegoten. Eijsbouts werkte intussen aan de klokkenstoel.

Intussen was er al gecorrespondeerd over de wenselijkheid en mogelijkheid van een keuring. Eijsbouts gaf in overweging de keuring te laten uitvoeren door Dr. W. van der Elst uit Utrecht. De klokken stonden van 28 oktober tot en met 1 november speelklaar in de gieterij. Naast Dr. van der Elst waren ook de beiaardiers Willem Créman, Cees Roelofs en Leen 't Hart van de partij. Er werden die dag bandopnames gemaakt. Ook de familie van pater Jansen werd uitgenodigd. Uit het keuringsrapport blijkt dat gekozen is voor middentoonstemming. Een verrassing voor de klant! Hierbij moet men bedenken dat toentertijd André Lehr had ontdekt dat 17e-eeuwse klokkenspellen in deze stemming staan. Eijsbouts suggereerde pater Frans een beiaardier voor 2 à 3 maanden naar Brazilië te laten overkomen.

Grammofoonplaten

Eerder in de zomer van 1950 had Eijsbouts op verzoek van pater Frans gezorgd voor grammofoonopnamen van carillonspel, waarvoor hij beiaardier Cees Roelofs inschakelde. Pater Frans leverde daarvoor de melodieën van nationale Braziliaanse liederen en bekende NL liederen aan. Hij wilde de grammofoonplaten gebruiken bij een radiocampagne in het kader van fundraising. Omdat de klokken in augustus nog niet waren gegoten moeten de opnamen wel op een ander carillon zijn gemaakt. Eijsbouts heeft kopieën van de grammofoonplaten gemaakt.

Speelwerk

De melodieën van het speelwerk moesten worden gestoken op 15 uitwisselbare trommeltjes van een destijds nieuw type met een omlooptijd van 80-90 seconden. Eijsbouts deed hiervoor een beroep op de Bossche beiaardier Sjef Van Balkom. Roelofs werd gevraagd de melodieën op te sturen maar ze waren zoekgeraakt. Roelofs, die blind was, moest toen van zijn braillekopieën transcripties in zwartschrift laten maken, maar daarmee kon Van Balkom niet werken omdat het notenbeeld niet overeenkwam met wat hij in muziekbundels aantrof. Hij vertrouwde de rest daarom ook niet. Roelofs zocht nog eens goed en vond de originele versies terug.

Definitieve opstelling van het automatisch speelwerk. Op de tafel een pianoklavier en eronder twee uitneembare speeltrommeltjes.

Transport en montage

De klokken en hun toebehoren werden half november per schip vanuit Amsterdam vervoerd naar Santos, de haven van Sao Paulo. Een vrachtbrief vermeldt een totaalgewicht van 14.670 kg. De vracht werd verzekerd bij Lloyd, en kort voor vertrek werden de klokken op een oplader en met het personeel van Eijsbouts gekiekt voor de kerk van Asten.

De factuur dateert uit dezelfde week en het bedrag is f 62.350,-. In februari 1951 stonden klokken en klavier tentoongesteld in de Galeria Preses Maia in centrum van Sao Paulo.

De 47 klokken werden in Sao Paulo tentoongesteld voordat ze werden overgebracht naar Vila Formosa.

De heer Gaston Wijnen van Eijsbouts zou de montage verzorgen. Hij reisde gratis mee met een olietanker. En begin februari 1951 opperde pater Frans de overkomst van een beiaardier. In eerste instantie dacht hij aan Kamiel Lefevere uit New York, op kosten van de Rockefeller Foundation. Maar ook de naam van Leen 't Hart werd toen al genoemd. Op 26 februari was duidelijk dat 't Hart zou gaan. Zijn overtocht per KLM werd gepland op 12 april en werd betaald door de regering.

Intermezzo: Leen 't Hart

Leen 't Hart was toen 30 jaar oud, getrouwd en had twee dochtertjes. Hij had in 1949 de NKV-wedstrijd in Rotterdam gewonnen en in 1950 het Diploma van de Beiaardschool in Mechelen, België, behaald. Zijn vervanging in Delft kon worden geregeld, Eijsbouts zorgde voor huishoudgeld, de gezant in Sao Paulo bemiddelde voor onderdak, de paters in Vila Formosa voorzagen Leen 't Hart van zakgeld voor muziekpapier en sigaren. Leen leerde Portugees met een Linguaphone cursus, maar de praktijk zou tegenvallen, want de uitspraak in Brazilië was anders dan op de Linguaphone plaatjes.

Leen t Hart vertrok per KLM naar Zuid-Amerika.

Reis Leen 't Hart

Op 12 april vloog Leen met tussenstops in Frankfurt, Genève, Lissabon, Dakar naar Recife in Brazilië. Daar stapt hij op een binnenlandse vlucht naar Rio de Janeiro om daarvandaan door te vliegen naar Sao Paulo. Daar werd hij ondergebracht in een luxe hotelsuite. Maar daar voelde hij zich niet op zijn gemak. Hij was onder de indruk van de grote stad. Hij ontmoette dhr Wijnen en samen reisden ze per bus naar het 15 km verder gelegen Vila Formosa. Wijnen had het carillon al gemonteerd zodat 't Hart de beiaard meteen kon uitproberen. Hij speelde katholieke liedjes om een goede indruk te maken bij de paters en de bevolking.

De automaat liep onregelmatig en de arrangementen waren te vol en te veel in de bassen. Leen besloot alle trommels opnieuw te steken en geleidelatten aan te brengen voor de draden van het handspel. Hij ontmoette de toekomstige beiaardier Adacir Ferrari, die hij meteen zijn eerste les gaf.

Er werden afspraken gemaakt voor radio, grammofoonopnamen en TV opnamen en hij reisde terug naar zijn hotel, maar had toen al besloten dat hij liever in het seminarie wilde verblijven. Na drie dagen nam Leen zijn intrek in het seminarie, op 10 minuten afstand van de kerk, lopend over heuvels.

Parochie

De parochie telde 35.000 zielen en werd verzorgd door 3 paters. Er was een seminarie bij met paters-leraren, allen zo'n 38-40 jaar oud.

De paters van Vila Formosa

met (rechts) Leen 't Hart

't Hart had het in het seminarie naar zijn zin. Hij vulde zijn dagen met een ochtendwandeling, werkzaamheden aan het carillon, versteken van trommels, lessen aan Ferrari en pater Frans, schrijven van brieven en artikelen voor de Delftse Courant. Na 10 uur 's avonds was er geen elektriciteit en dan schreef hij bij kaarslicht.

De eerstvolgende zondag, 22 april, gaf hij bij wijze van try out al een concert, waarvoor veel belangstelling was. Deze laatste week van april werd gevuld met interviews voor radio en krant, fotosessies en samenstellen van programma's. De kerk werd versierd met groen en vlaggen. Er waren schijnwerpers en luidsprekers. De journalist Manuel Victor, een plaatselijke beroemdheid met een dagelijks radioprogramma, zou het openingsconcert van toelichting voorzien.

De grote dag

Zondag 29 april was een gekkenhuis. Er werd politie extra ingezet. 18 extra bussen reden af en aan met telkens minstens 70 personen. Auto's reden in rijen van 4 naast elkaar. In de stad

stond een rij van 1 km bij de bushalte waar de mensen vier uur moeten wachten zodat velen de afstand van 15 km maar te voet aflegden. Ze deden er 5 uur over. Er vielen mensen flauw. Door de verkeersdrukte kwam de eregast, de kardinaal anderhalf uur te laat. Paters kwamen van heinde en verre. Sommigen hadden 800 km gereisd, anderen hadden 30 uur in de trein gezeten. Achteraf wordt het aantal bezoekers geschat op 100.000.

Gezicht vanuit de toren op de mensenmassa, op de middag van de inwijding van het carillon.

Leen 't Hart begon toch maar om half drie te spelen en speelde door tot 7 uur 's avonds. Het publiek was in extase en applaudisseerde na elk nummer behalve na het Ave Maria en men weende bij het aanhoren van het volkslied. Leen was na afloop erg moe maar voelde zich dankbaar dat hij dit mocht meemaken.

Onder de officials van die dag noemt Leen in zijn dagboek de Nederlandse gezant, de Kardinaal/aartsbisschop, de vertegenwoordiger van de gouverneur van Sao Paulo, de Eerste handelssecretaris van de Nederlandse Legatie, de Consul en de Ondervoorzitter van de 1e kamer.

De ambassadeur

De Generaal

De heer Voute

De dag erna

Maandag 30 april was een bijzondere dag, het was de verjaardag van Leen 't Harts. Er waren bij de post veel felicitaties uit Nederland. Maar het werk voor het carillon ging gewoon door. Voor TV opnames speelde 't Hart een Menuet van Boccherini, het Braziliaanse volkslied en Ave Maria van Gounod. 's Avonds vierden de paters met hem zijn verjaardag. Met zijn tienennuttigden zij drie flessen champagne. Ze keken naar de rapportage op TV. Leen zag voor 't eerst zichzelf spelen. In zijn hemd nog wel.

Leen 't Hart in zijn hemd aan het klavier.

De week na de oplevering

In deze en de volgende week waren er concerten waarvoor telkens wel 100 auto's met luisteraars kwamen. Het publiek ging in eerste instantie in de kerk zitten. Ook waren er bussen met schoolkinderen en huisvrouwen, die 't Hart boven in de toren bij het carillon ontving.

Leen 't Hart was tevreden over de klokken maar hield problemen met de automaat. Hij zag zich genoodzaakt de trommels allemaal opnieuw te steken. De paters waren erg lovend over de klokken en wat Leen eruit haalde. Het was warm weer en Leen 't Hart vermeldt dat hij wel 3 x per week onder de douche gaat. De rest van de maand mei vulde hij met trommels versteken, wandelen, avondconcerten, stukjes schrijven voor de krant en brieven schrijven. Een radiopraatje over 'Mijn beroep'. Hij gaf een besloten orgelconcert in Sao Paulo op het grootste orgel van Brazilië (54 stemmen). Dit was een besloten concert omdat er in een kerk geen openbare concerten gegeven mochten worden.

Op weekdagen kwamen nog steeds veel bussen met bezoekers, soms wel 600 gasten op één dag. Op een zondagmiddagconcert koketteerde 't Hart met pianissimo spel en hij vermeldt in zijn dagboek met trots dat gasten uit België nog nooit op die manier een beiaard hadden horen spelen. Veel mensen kwamen terug met nieuwe gasten. Bij het concert van zondag 27 mei telde men nog steeds duizenden bezoekers op basis van honderden auto's en lange rijen wachtenden bij de bushalte in de stad.

Consolidatie

Na die eerste maand was er voor Leen 't Hart meer tijd voor uitstapjes, onder andere naar Santos, de haven van Sao Paulo, naar een plantage in Campinas en een tocht naar de bergen. De paters lieten een soort statiefoto van Leen 't Hart maken om in de beiaardkamer op te hangen.

Officieel portret voor de speelcabine in Vila Formosa. Dit exemplaar komt uit 't Harts fotoalbum. Hij schreef er zelf commentaar onder: Wat een vent!

't Hart had het naar zijn zin bij de paters. Ze aten goed en zongen samen. Maar in Nederland schreef zijn vrouw Rie naar Eijsbouts dat het wel lang ging duren. Er was namelijk sprake van verlenging van het verblijf van 3 naar 5 maanden in verband met een doorreis naar Curaçao. Maandag 28 mei was de verjaardag van Rie en dat veroorzaakte aan beide kanten een beetje heimwee.

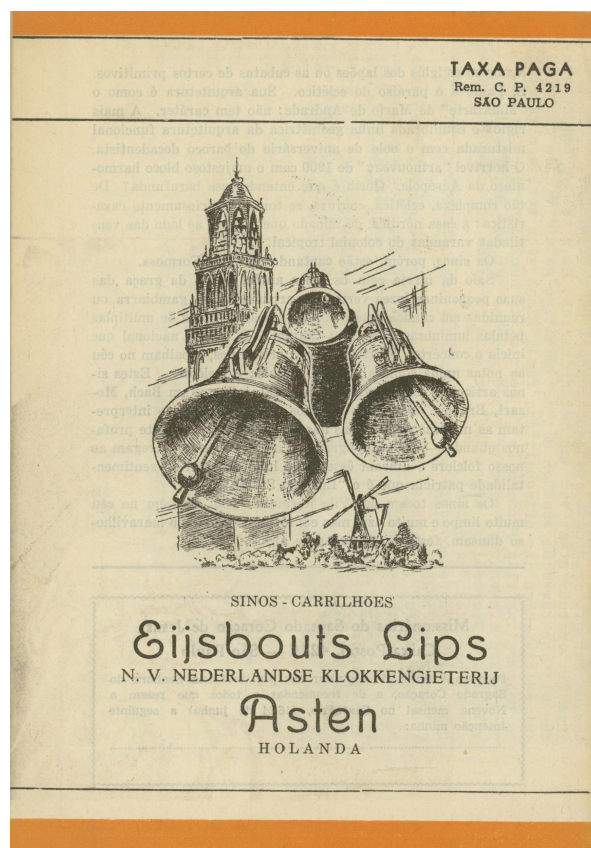
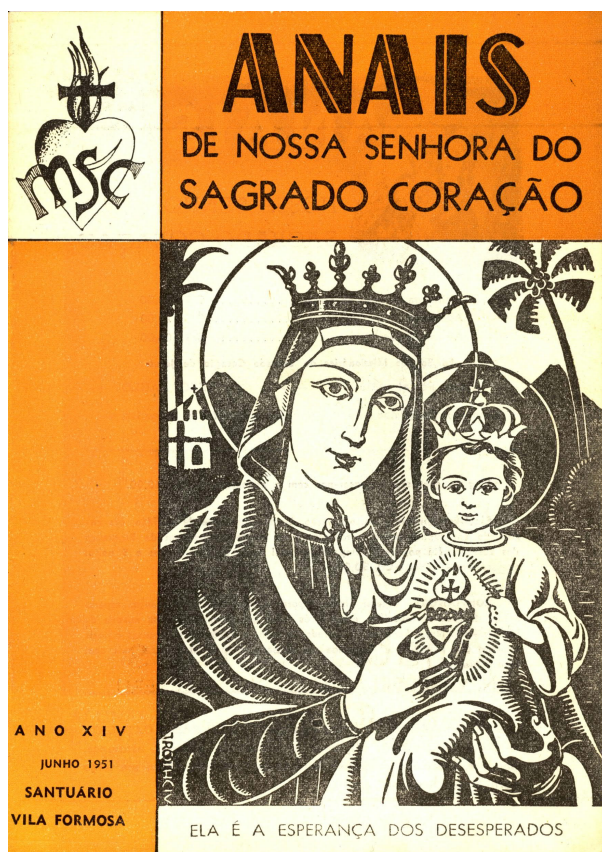
Leen was tevreden over de vorderingen van zijn leerling Adacir Ferrari, die hij dagelijks een half uur les gaf, en die 5 tot 6 uur studeerde en een behoorlijk niveau haalde. Pater Frans Jansen speelde ook heel aardig.

Leen 't Hart geeft les aan pater Frans (links) en Adacir Ferrari (onzichtbaar in het midden)

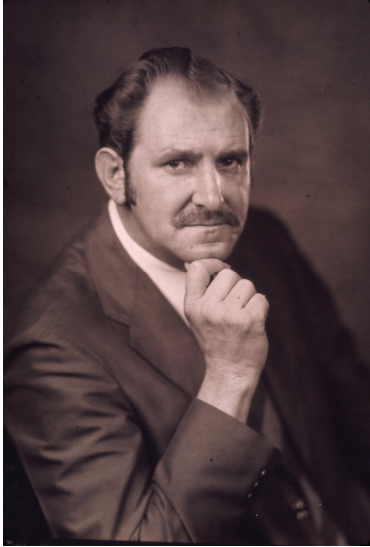
In juni kwam de elektriciteit in de toren gereed en speelde de automaat beter. Maar de concerten werden nu matig bezocht. Eijsbouts had intussen een carillon gemaakt voor Curaçao en stelde 't Hart voor dat hij zou doorreizen om ook daar het klokkenspel in te wijden. Door vertraging in de oplevering moest 't Hart tot eind juli in Vila Formosa blijven. De verveling sloeg toe en 't Hart doodde de tijd met het schrijven van lesmateriaal.

In het parochieblad Anals plaatste Eijsbouts een advertentie

Intussen verscheen het maandblad Anals, geschreven door een van de paters, en geheel gewijd aan de beiaard, in een oplage van 70.000. Het valt op dat Eijsbouts samen met Lips uit Drunen adverteerde. Lips, fabrikant van sloopsschroeven, beschikte over grote ovens, waar Eijsbouts het brons kon smelten en de klokken kon gieten.

In 1955 meldden de paters aan Eijsbouts dat alles goed ging: Adacir was een buitengewoon beiaardier, speelde iedere zondagmiddag en alle feestdagen, maar de automaat deed het niet meer.

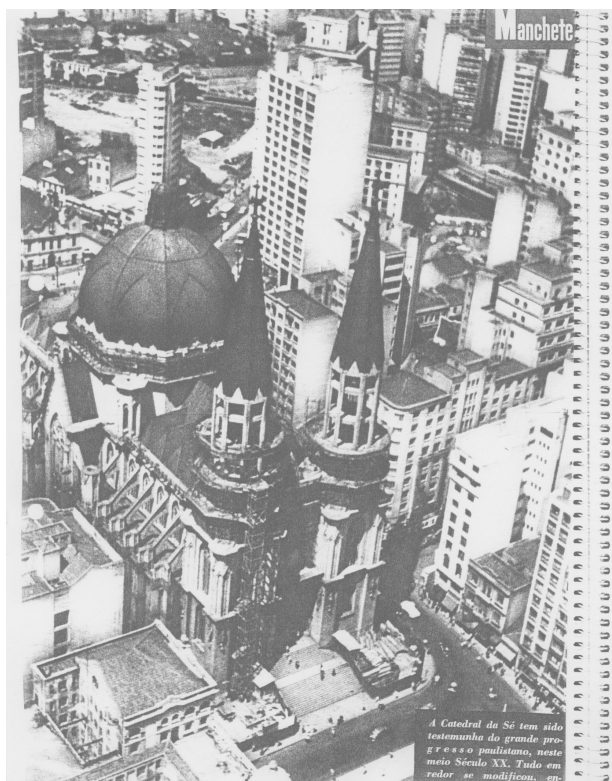
Van de Braziliaanse musicus Adacir Ferrari is weinig bekend. Deze foto dateert uit 1971 en is gemaakt in Springfield, Illinois, USA.

Het carillon in de Kathedraal van Sao Paulo - 1959

Over de ontstaansgeschiedenis van het carillon voor de kathedraal, gemaakt in 1958, is niet veel documentatie voorhanden, want het archief van Petit & Fritsen over deze periode is niet goed geordend en dus moeilijk toegankelijk. Leen 't Hart was adviseur en verzorgde de inwijding op 25 januari 1959.

't Hart adviseerde de opdracht te gunnen aan Petit & Fritsen, om zodoende de beide klokkengieters gelijke mogelijkheden te bieden in Zuid-Amerika. Zijn persoonlijk archief bevat hierover krantenknipsels en correspondentie met zijn werkgevers, de gemeentebesturen van Delft, Rotterdam en Amersfoort. Hij kreeg toestemming een maand af te reizen en waarneming te regelen.

Kathedraal van Sao Paulo.

2-2-1959

DELFTSCHE

LEEN 'T HART GEVIERT MAN IN BRAZILIË

*Carillonconcert in Sao Paulo trok
tweehonderdduizend toehoorders*

GEBRUIND door de zon, die alles en iedereen in Brazilië in zo'n temperatuur van om en nabij veertig graden stooft, is Leen 't Hart gisteravond om twaalf uur in Delft teruggekeerd van een reis van een maand voor de inwijding van een nieuw carillon in een sinds 1914 in aanbouw zijnde kathedraal van Sao Paulo. Tijdens het concert was het gehele plein voor de kerk — dat maar liefst een oppervlakte heeft van dertigduizend vierkante meter — tot de laatste plaats bezet met belangstellenden. Naar schatting waren er bijna tweehonderdduizend mensen uit alle delen van deze miljoenenstad samengestroomd om „de grootste beiaardier van de wereld”, zoals de Braziliaanse kranten schreven, te beluisteren toen hij de 61 klokken van dit carillon bespeelde.

**Enthousiaste menigte vroeg
toegiften**

Anderhalf uur hebben ze daar resseerd zijn in romantische en

Vila Formosa en is nu ook aange-
steld om het nieuwe carillon te
gaan bespelen.

Direct na zijn aankomst in
Sao Paulo werd de heer 't Hart
opgenomen in de kring van de
Hollandse gemeenschap, welke
ongeveer drieduizend leden telt.
Hij bracht er de Oudejaars-
avond door en iedere zondag
bespeelde hij het orgel van de
Protestante kerk.

De heer 't Hart heeft bij alle
prettige herinneringen er toch
ook nog een, die hem de schrik
van zijn leven bezorgde. Toen het
KLM-toestel „Ierse Zee” waar-
mee hij de heenreis naar Brazilië
maakte, boven een van de vlieg-
velden van Rio de Janeiro vloog
zag hij beneden zich het toestel
van de Vasp brandend neerstor-
ten.

Het nieuwe carillon van Sao
Paulo werd geleverd door Petit
en Fritsen uit Aarle Rixel welke
firma thans een opdracht heeft

Enthousiast verslag in de Delftsche Courant

In 1978 beschreeft 't Hart zijn ervaringen met de inauguratie.

Op zondag 25 januari 1959 wijdde ik de beiaard in van de Kathedraal van Sao Paulo in Brazilië. Daar waren méér luisteraars dan er ooit bij een beiaardconcert waren en waarschijnlijk ooit zullen zijn. Nu was ik in Brazilië al grote groepen luisteraars gewend - in 1951 toen ik de beiaard van Vila Formosa inwijdde waren er ook al enkele tienduizenden - nu evenwel waren er tussen de 150.000 en 200.000!

Het inwijdingsconcert zou 's avonds om half acht zijn. Wel 's middags om een uur of vier was er op het enorme plein vóór de Kathedraal, de Praça da Sé, al geen doorkomen meer aan.

De trams en bussen konden niet verder, auto's en taxi's, niets kon er meer rijden.

Na een Mis, gecelebreerd door Dom Paulo Rolim Loureiro, ter ere van al de werkers aan de Kathedraal en de beide torens (die nog niet helemaal gereed waren) werd de beiaard aangeboden aan de bevolking van Sao Paulo en geheel Brazilië door kardinaal Dom Carlos Carmelo de Vasconcelos Motta, dezelfde die ook bij de inwijding van de beiaard in Vila

Formosa aanwezig was.

Om half acht begon ik het concert met het Braziliaanse volkslied. De luisteraars, die eigenlijk niet goed wisten wat ze moesten verwachten van de 61 klokken, raakten in extase toen de melodie van hun volkslied de toren uitzong. Er was even een stilte en toen ... minutenlang klonk het Viva, Viva, Viva-gejuich tegen de toren op. Onvergetelijk.

Daartegenover stond dat bij het op verzoek gespeelde "Stille Nacht" op de kleinste klokjes het volkomen stil was op het enorme plein. Enkele Nederlanders, die op het plein hadden gestaan, zeiden later dat ze zoiets ze nog niet eerder hadden meegemaakt: zo'n massa mensen zo volkomen stil.

Het officiële inwijdingsconcert werd veel langer dan een uur, want men ging niet weg, bleef telkens applaudisseren tot ik weer speelde. Na een paar uur deed één van de paters mij een goede oplossing aan de hand: speel nog eens het volkslied! Ja, dat hielp. Na nog een klaterend applaus kwam de schare langzamerhand in beweging en werd het plein allengs leger.

[...]

Leen 't Hart in "25 jaar Nederlandse Beiaardschool", Amersfoort 1978.

Epiloog

In 2006 was Serge Joris uit Gembloux (België) in de gelegenheid de beide carillons te bezoeken. Dat van Vila Formosa verkeerde in deplorabele toestand, dat van de kathedraal was goed bespeelbaar. Dit is zijn verslag:

Le continent sud-américain ne possède que deux carillons de concert, situés tous deux à São Paulo, au Brésil. Un récent voyage professionnel dans ce pays m'a permis de les visiter et de les tester.

Le plus ancien de ces carillons fut installé en 1950, par Eijsbouts, dans le clocher du Santuário de Nossa Senhora do Sagrado Coração, à Vila Formosa (faubourg de São Paulo), à l'initiative d'un Père franciscain hollandais qui oeuvra comme prêtre dans cette paroisse.

L'instrument a 47 cloches, accordées de manière mésotonique. Elles sont reliées à un clavier manuel à quatre octaves avec pédalier. Bien que ce clavier soit en très bon état, l'instrument est actuellement injouable en raison de problèmes majeurs de liaison entre le clavier et les cloches.

L'instrument fut inauguré en avril 1951 par Leen 't Hart (professeur de carillon aux Pays-Bas), événement qui rassembla une foule estimée à 100.000 personnes.

Le jeu automatique (de 32 des 47 cloches) du carillon se faisait au moyen d'électroaimants agissant directement sur la filerie de l'instrument (plutôt que sur des marteaux à l'extérieur des cloches).

Le second carillon de São Paulo fut installé en 1959 par Petit & Fritsen dans une des tours de la Catedral da Sé dominant le centre-ville. Il comporte 61 cloches reliées à un clavier (de quatre octaves) avec pédalier. Ayant bénéficié d'un entretien général il y a quelques années, l'instrument et son clavier sont en bon état de conservation et de fonctionnement. Le toucher du clavier est plutôt agréable, malgré la non-utilisation de la partie manuelle de l'instrument depuis plusieurs années (absence de carillonneur attitré). La partie automatique du carillon concerne 35 des 61 cloches de l'instrument; elle est actuellement hors service.